

فرهنگ نماز در سیره امام رضا علیه السلام

مقدمه:

خداوند متعال فلسفه خلقت انسان را عبادت خویش معرفی کرده و می فرماید " **وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ** " : [1] " و جنّ و انس را نیافریدم جز برای این که مرا عبادت کنند. " هرکسی به حقیقت معنای این آیه رسیده باشد و رای بودن خویش مفهومی جز بندگی خداوند متعال نیابد، عبادت خداوند را آن گونه که شایسته و بایسته است انجام می دهد و هر کسی اندکی با مذاق شارع مقدّس آشنا بوده و مقداری در آیات و روایات مربوط به نماز دقّت کند، پی به اهمیّت نماز در میان تمام اعمال می برد. لذا اقامه اصل نماز چیزی است که هر مسلمانی نسبت به وجوب آن آگاه بود و می داند این عمل عبادی در میان تمام اعمال عبادی، تنها عملی است که چنانچه بنده خدا از شرایط عامه تکلیف برخوردار باشد- عاقل، بالغ و...- در هر حالتی و تحت هر شرایطی باید آن را انجام دهد.

و اما آنچه در سیره و سخن معصومین علیهم السلام بازتاب ویژه ای دارد، اهتمام به نماز و کیفیت انجام آن توسط مسلمانان می باشد. در اینجا تلاش می کنیم بازتاب زیبای این عبادت الهی را در سیره و رهنمودهای امام هشتم علیه السلام مورد بازنگری داده و خوانندگان عزیز را با بعضی از جلوه های زیبای نماز از منظر ایشان آشنا کنیم.

کلمه فصار امام علیه السلام در حقیقت نماز

بسیاری از معصومین علیهم السلام سعی کرده اند با ذکر کلمه و جمله ای مختصر، به زاویه ای از زوایای حقیقت نماز اشاره کنند. امام رضا علیه السلام فرموده است " **الصَّلَاةُ قُرْبَانٌ كُلُّ تَقِيٍّ** " [2] نماز وسیله هر پرهیزگاری برای نزدیکی به خداوند متعال است. امام علیه السلام در این فرمایش گوهربار، ما را متوجه این مطلب می کند که هر نوع پرهیزگاری و تقوا نسبت به هر عملی، تنها در صورتی مقرب الی الله خواهد بود که شخص از انجام نماز غافل نشود.

نماز اول وقت

امام رضا علیه السلام به نماز اول وقت و درک فضیلت آن اهمیّت ویژه ای داده و همواره درسخن و عمل ، شیعیان خود را به انجام نماز در اول وقت توصیه و دستور می دهد.

ابراهیم بن موسی می گوید: امام رضا علیه السلام فرمود " **لَا تُؤَخَّرَنَّ صَلَاةَ عَنِّ أَوْلَّ وَفِيهَا إِلَى آخِرِ وَفِيهَا مِنْ غَيْرِ عَلَيَّ عَلَيْكَ أَدْبًا يَا أَوْلَّ الْوَقْتِ** " [3] هرگز نماز را بدون علت از اول وقتش به آخر وقت نینداز، بر تو است که همواره که نماز در اول وقت اقامه کنی.

همه مستحضرید که امام علیه السلام به مناظره با فرقه های الحادی اهتمام ویژه ای می داد؛ در تمام این مناظرات، فرقه های گوناگون و مخالف با دین اسلام متوجه اشتباهات خویش شده و هدایت می شدند. با این وجود، گاه در وسط مناظره و هنگامی که افراد در حال قانع شدن بودند، مناظره را به خاطر نماز اول وقت ترک می کرد. در یکی از مجالس مناظره، عمران صابی، از دانشمندان و متکلمان بزرگ، در مجلس حاضر شده و پیرامون توحید پرسش های گوناگونی را مطرح کرد و امام علیه السلام با حوصله به تمام آنها پاسخ داد؛ بحث به اوج خود رسید و چیزی به تحول درونی این دانشمند بزرگ صابئین نمانده بود، امام احساس کرد وقت اذان ظهر و نماز است، به مأمون گفت: **الصَّلَاةُ قَدْ حَضَرَتْ** [4] وقت نماز فرا رسیده است، و حرکت کرد برای اقامه نماز و خواست مجلس را ترک کند. عمران صابی با التماس به امام علیه السلام گفت: " يَا سَيِّدِي لَا تَقْطَعْ عَلَيَّ مَسْأَلَتِي فَقَدْ رَقَّ قَلْبِي [5]"؛ آقای من! گفتگو و پاسخ به پرسش من را قطع نکن! دل من آماده پذیرش حق شده است.

امام علیه السلام تسلیم نشد و فرمود: **نُصَلِّي وَ نَعُودُ**؛ نمازمان را می خوانیم، دوباره برای مناظره برمی گردیم [6]. این رفتار امام علیه السلام هشدار است به کسانی که ادعا می کنند شیعه امام رضا علیه السلام می باشد، ولی به خاطر کار بازار و به بهانه کار در اداره و یا بهانه های دیگر، نماز اول وقت را به تأخیر می اندازد. آیا کار بازار یا خانه یا اداره یا تحصیل علم مهم تر است یا هدایت شخصی مانند عمران صابی؟! این مایه تأسف است که در خود حرم امام رضا علیه السلام مشاهده می کنیم وقت نماز شده وعده ای رای نماز مهیا می شوند و مشغول نماز می شوند، با این وجود عده زیادی مشغول زیارت یا بوسیدن ضریح می شوند، آیا این سخن و عمل امام رضا علیه السلام بیانگر این نیست که هنگام نماز هیچ عملی برتر از اقامه نماز نیست، حتی زیارت آن حضرت؟ چه زیبا است که تمامی ما زائران، وقتی که صدای اذان را می شنویم اطراف ضریح را خلوت کرده و خود را برای نماز مهیا کنیم و با عمل ثابت کنیم که شیعه حقیقی امام رضا علیه السلام هستیم.

رهرو راستین امام هشتم (ع)

امام خمینی رضوان الله تعالی علیه، به پیروی از امام خویش چنین کرد. روزی که شاه فرار کرده بود و تعداد زیادی از خبرنگاران آسیای و اروپای و آفریقای و آمریکایی در محضر ایشان جمع شده بودند تا تصمیم حیاتی امام را پس از فرار شاه به دنیا مخابره کنند، بیش از ۱۵۰ دوربین صحبت های امام خمینی را به سراسر دنیا مخابره و به طور مستقیم پخش می کردند؛ امام پس از چند دقیقه صحبت به فرزندش احمد فرمود: احمد ظهر شده؟ احمد پاسخ داد: الان ظهر است. امام بی درنگ گفت: **والسلام علیکم ورحمة الله وبرکاته**. امام صحبتها را قطع کرده و رای فریضه نماز در اول وقت، به محل اقامت خویش رفتند و مشغول نماز شدند [7].

فرزندان را به نماز وادار کنیم

این نکته جالب توجه است که ما پدرها و مادرها بدانیم که در فرهنگ رضوی، نوجوان را باید به نماز هدایت کرد تا هر طوری که می توانید نماز بخواند. حسن بن قارون می گوید: از امام رضا علیه السلام شنیدم که که وقتی مردی گزارش داد نوجوانش را وادار به نماز می کند، ولی او بعضی روزها نماز را ترک می کند، امام علیه السلام فرمود: سبحان الله! هشت سال دارد و نماز را ترک می کند؟ گفتند: بچه است گاهی خسته و ناراحت می شود. امام علیه السلام فرمود: "هر طوری که راحت است و می تواند، نمازش را بخواند [8]."

پیراهن متبرک

از منظر حضرت رضا (ع) نه تنها نماز و نمازگزاران ارزشمند هستند بلکه لباسهایی هم که با آن نماز خوانده می شود امتیاز ویژه ای دارد. اسماعیل بن علی برادر دعبل خزاعی می گوید: آن حضرت به برادر دعبل پیراهنی را هدیه داده و فرمود: دعبل! این پیراهن را قدر بدان و خوب محافظت کن! که من در آن هزار شب و هر شبی هزار رکعت نماز خوانده ام و در آن هزار ختم قرآن به جای آورده ام. **أَنَّهُ خَلَعَ عَلَيَّ دَعْبِلَ قَمِيصًا مِنْ خَزٍّ وَقَالَ لَهُ احْتَفِظْ بِهَذَا الْقَمِيصِ فَقَدْ صَلَّيْتُ فِيهِ أَلْفَ لَيْلَةٍ أَلْفَ رَكْعَةٍ وَ خَتَمْتُ فِيهِ الْقُرْآنَ أَلْفَ خْتَمَةٍ الْحَدِيثُ [9]**.

اقامه نماز باران

در ایامی که امام رضا (ع) در خراسان به سر می برد مدتی قحط سالی شده و باران نیامد و خشک سالی پدیدار گشت. عده ای از منافقان و حاشیه نشینان مجلس مأمون از این حادثه سوء استفاده کرده و شایع نمودند که چونکه مأمون علی بن موسی (ع) را ولیعهد خود گردانیده است و این امر را خداوند دوست ندارد به همین جهت باران قطع شده و برکات الهی نازل نمی شود.

مأمون در روز جمعه ای از امام تقاضا کرد که برای نزول باران و رحمت الهی دعا کند اما امام رضا (ع) فرمود: روز دوشنبه برای اقامه نماز استسقاء بیرون خواهم آمد زیرا جدم رسول الله (ص) را به همراه امیرمؤمنان علی (ع) در عالم رؤیا زیارت کردم و پیامبر به من فرمود: پسر من! تا روز دوشنبه صبر کن و سپس در آن روز به صحرا برو و از درگاه خداوند متعال طلب

باران نما! خداوند باران رحمت خود را می‌فرستد و مردم به عظمت و عزت تو در پیشگاه خداوند پی می‌برند و به بزرگی مقامت واقف می‌گردند.

روز دوشنبه فرا رسید مردم از خانه‌ها بیرون آمدند، امام رضا(ع) به صحرا رفت و مردم نیز گرد آمدند و چشم به حرکات و سکنات آن حضرت دوختند امام دو رکعت نماز استسقاء را اقامه کرده و آنگاه بالای منبر رفت و در خطبه بعد از حمد و ثنای الهی فرمود: **قَالَ اللَّهُمَّ يَا رَبِّ أَنْتَ عَظَمْتَ حَقًّا أَهْلَ الْبَيْتِ فَتَوَسَّلُوا بِنَا كَمَا أَمَرْتَ وَ أَمَلُوا فَصَلِّكَ وَ رَحِمَتِكَ وَ تَوَقَّعُوا إِحْسَانَكَ وَ نِعْمَتَكَ فَاسْقِهِمْ سَقِيًّا نَافِعًا عَامًّا غَيْرَ رَائِبٍ وَ لَا ضَائِرٍ وَ لِيَكُنْ أَيْدَاءُ مَطَرِهِمْ بَعْدَ أَنْصِرَافِهِمْ مِنْ مَشْهَدِهِمْ هَذَا إِلَى مَنَازِلِهِمْ وَ مَقَارِهِمْ [10]**؛ خدایا! ای پروردگار من! تو حق ما اهل بیت را بزرگ شمرده‌ای این مردم به ما متوسل شده‌اند همچنان که خودت فرموده‌ای و به فضل و رحمت تو امیدوارند و چشم انتظار احسان و لطف تو را از باران سودمند و فراوان و بی‌ضرر و زیان خود سیراب گردان و این باران را پس از بازگشت آنان به خانه‌هایشان نازل فرما!

یکی از حاضرین در آن اجتماع می‌گوید: به خدا سوگند همان لحظه حرکت ابرها در هوا شروع شد و رعد و برق پدید آمد، مردم به جنب و جوش افتادند که تا باران نیامده به خانه‌های خود برگردند. حضرت علی بن موسی الرضا(ع) به آنان فرمود: آرام باشید! این ابر برای این منطقه نخواهد بارید برای فلان ناحیه می‌رود، آن ابر رفت و ابر دیگری به همراه رعد و برق آمد، مردم دوباره خواستند حرکت کنند، امام فرمود: این ابر نیز به فلان قسمت خواهد رفت، در حدود ده ابر به همین ترتیب آمد و از فضای منطقه عبور کرد و هر بار امام (ع) فرمود: این ابر برای شما نیست. یازدهمین ابر از راه رسید. امام رضا(ع) فرمود: این ابر را خداوند متعال برای شما فرستاده است، در برابر فضل و کرم خداوند، شکر کرده و به سوی منازل خویش بازگردید تا شما به خانه نرسیده‌اید باران نخواهد بارید. آنگاه امام رضا(ع) از فراز منبر پائین آمده و مردم نیز به خانه‌هایشان رفتند، در همین هنگام بود که باران شدیدی نازل شده و تمام حوض‌ها، گودالها و نهرها را پر کرد و مردم با خوشحالی تمام می‌گفتند: کرامتها و الطاف الهی بر فرزند رسول گرامی اسلام(ص) مبارک باد.

بعد از نزول باران و سیراب شدن زمین از برکات الهی و خوشحالی مردم، حضرت رضا(ع) به میان جمعیت آمده و آنان را موعظه کرده و به شکرگزاری از نعمتهای الهی به درگاه پروردگار منان دعوت نمود[11].

اینجاست که از ته دل و عمق جان خطاب به اهل بیت (ع) عرضه می‌داریم: **إِرَادَةُ الرَّبِّ فِي مَقَادِيرِ أُمُورِهِ تَهَيِّطُ إِلَيْكُمْ وَ تَصْدُرُ مِنْ بَيُوتِكُمْ [12]**؛ اراده و مشیت پروردگار عالم در تدبیر امور جهان به سوی شما می‌آید و از خانه‌های شما به دیگر جاها می‌رسد.

فلسفه تشریح نماز

یکی از عوامل سهل انگاری در نماز، ناآشنایی ما با فلسفه تشریح این عبادت و آثار و برکات آن است. امام هشتم علیه السلام در این خصوص در پاسخ نامه ای که محمد بن سنان به آن حضرت نوشته، مطالبی را یادآوری می‌شوند که ما را با عمق این فریضه الهی و جایگاه والای این عمل عبادی آشنا می‌سازد. محمد بن سنان از امام رضا علیه السلام نقل می‌کند، آن حضرت در جواب نامه ای که به او نوشته بودم، در باره فلسفه و تشریح نماز فرمودند:

"1- **أَنَّ عِلَّةَ الصَّلَاةِ أَنَّهَا إِفْرَارٌ بِالرُّبُوبِيَّةِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ خَلْعُ الْأَنْدَادِ [13]**؛ "علت تشریح نماز این است که بنده با انجام آن اقرار به ربوبیت پروردگار می‌کند و هرگونه شریکی را نفی می‌کند." مادر نماز می‌خوانیم: **الحمد لله العالمين**؛ "حمد و ستایش فقط برای پروردگار جهانیان است." و نیز می‌خوانیم: **اباکی نعبد و اباکی نستعین**؛ "فقط تو را می‌پرستیم و فقط از تو یاری می‌طلبیم." و در تشهد می‌خوانیم: **اشهد أن لا اله الا الله وحده لا شریک له**؛ "گواهی می‌دهیم که پروردگاری جز پروردگار یکتا وجود ندارد و هیچ همتایی برای او نیست.

تمام این موارد، اقرار به ربوبیت خدا و نفی شریک برای اوست. "2- **وَقِيَامٌ بَيْنَ يَدَيِ الْجَبَّارِ جَلَّ جَلَّالُهُ بِالذُّلِّ وَ الْمَسْكِنَةِ وَ الْخُضُوعِ وَ الْإِعْتِرَافِ [14]** " نماز، ایستادن در پیشگاه خدا در نهایت خضوع و تواضع و اعتراف به گناهان است." ما در قنوت همواره دعاهایی که مضمون آنها اعتراف به گناه هست را بر زبان جاری می‌کنیم.

"3- **وَالطَّلَبُ لِلْإِقَالَةِ مِنْ سَالِفِ الذُّنُوبِ [15]**؛ "در نماز بنده طلب بخشش گناهان گذشته را می‌کند." در نماز می‌خوانیم: **اهدنا الصراط المستقیم**؛ "خدایا ما را به راه راست هدایت کن!"

"4- **وَوَضَعَ الْوَجْهَ عَلَى الْأَرْضِ كُلِّ يَوْمٍ إِعْظَامًا لِلَّهِ جَلَّ جَلَّالُهُ وَ أَنْ يَكُونَ ذَاكِرًا غَيْرَ نَاسٍ وَ لَا بَطِرٍ وَ يَكُونُ خَاشِعًا مُتَذَلِّلًا رَاغِبًا طَالِبًا لِلزِّيَادَةِ فِي الدِّينِ وَ الدُّنْيَا مَعَ مَا فِيهِ مِنَ الْإِيجَابِ وَ الْمُدَاوِمَةِ عَلَى ذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ لِنَلَا يَنْسَى الْعَبْدُ سَيِّدَهُ وَ مَدْبِرَهُ وَ خَالِقَهُ فَيَبْطِرُ وَ يَطْغَى وَ يَكُونُ ذَلِكَ فِي ذِكْرِهِ لِرَبِّهِ جَلَّ وَ عَزَّ وَ قِيَامِهِ بَيْنَ يَدَيْهِ زَاجِرًا لَهُ عَنِ الْمَعَاصِي وَ مَا يَنْبَغِي لَهُ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَسَادِ [16]**؛ "در نماز هر روز پیشانی بر روی زمین در برابر عظمت خداوند گذاشته می‌شود. نماز تشریح شده تا همواره هوشیار بوده و سرکش نشود. خاشع و خاضع بوده و افزونی مواهب دنیا و آخرت را از خداوند بطلبد. در نماز بنده دائما در شب و روز، ذکر خدا را به زبان جاری می‌کند تا مولا

و مدبر و خالق خویش را فراموش نکرده و روح سرکش و طغیانگری بر او غلب نگیرد. نماز تشریح شده چون ذکر پروردگار و ایستادن در برابر او سبب می شود که بنده به سمت گناهان نرفته و از انواع فساد دور بماند."

نماز جماعت و اهمیت آن

بسیاری از افراد می پندارند که نماز فقط یک موضوع فردی است؛ در حالی که چنین نیست. نماز علاوه بر این که برقراری ارتباط میان خدا و هریک ازندگان خویش بوده و آثار معنوی زیادی برای تک تک افراد دارد، داری آثار معنوی زیادی رای تک تک افراد دارد، دارای آثار اجتماعی زیادی نیز می باشد، اگر به عبارات موجود در نماز توجه کنیم، مبینیم اصل این است که نماز به جماعت خوانده شود. ما در نماز می خوانیم "نعبد"، "نستعین"، "غیر المغضوب علیهم" که همه این کلمات به صورت جمع آمده است. بی شک نماز مسلمانان به صورت جمعی، نمایش از قدرت اسلام در جوامع بشری است، تاکید معصومین علیهم السلام بر اقامه نماز به صورت جماعت حکایتگر تأثیر غیر قابل انکار این عمل عبادی در تحولات اجتماعی بشر است.

امام رضا علیه السلام با حرکت خویش به مصلاهی نماز عید، اهمیت نماز جمعی مسلمانان و تأثیر آن در جامعه را اثبات کرد. آن حضرت به تمام مسلمانان فهماند که نمازهای دسته جمعی، قدرت تحول آفرینی بسیار زیادی در جامعه اسلامی داشته و باعث تزلزل استوانه های قدرت در دستگاه ظلم و جور می شود.

روز عید فطر است مامون از امام رضا تقاضا می کند که نماز عید را اقامه کند تا برای مردم اطمینان بیشتری در امر ولایتعهدی پیدا شود و مردم نسبت و مردم به فضل و عظمت او آگاه شوند. امام علیه السلام ابتدا نمی پذیرد و پیغام می دهد که قرار ما بر این بود که در هیچ کاری به طور رسمی دخالت نکنم.

مامون می گوید: می خواهم با این کار شما در قلب مردم و لشکریان جای گرفته و نسبت به ولایتعهدی شما اطمینان بیشتری پیدا کنند. پس از اسرار مامون، امام علیه السلام می فرماید: اگر مرا از این کار معذور داری بهتر است، و اگر اصرار ورزی من نماز را به گونه ای اقامه می کنم و از منزل خارج می شوم که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و امیر المومنین علیه السلام انجام می دادند. مامون گفت: هر طوری که دوست داری از منزل به سوی مصلاهی نماز خارج شو! مأمون دستور می دهد لشکریان و کارگزاران و همه مردم برای حرکت به سوی مصلا، در کنار خانه امام رضا علیه السلام اجتماع کردند. هنگام که خورشید طلوع کرد، امام رضا علیه السلام پس از انجام غسل، عمامه سفیدی که از پنبه درست شده بود بر سر مبارک گذاشت، و یک طرف عمامه را روی سینه و اطراف دیگرش و طرف دیگرش را میان دو شانه انداخت، مقداری هم بوی خوش استعمال کرد. دامن را به کمر زد و به همه کارگزاران و دوستدارانش نیز دستور داد به همین کیفیت عمامه گذاشته و دامن را به کمر زنند.

امام علیه السلام در حالی که پا برهنه است و پیراهنش را به کمر زده، به همراه غلامان و نزدیکان خود به همین شکل واحد از منزل خارج شد. هنگام خروج از منزل سر به سوی آسمان بلند کرد و چهار تکبیر گفت. این تکبیرها چنان با صلابت بود که گویی آسمان و در و دیوار با امام هم‌نوا شدند.

در بین منزل، سرداران، نظامیان و سایر مردم به صورت منظم صف کشیده بودند؛ وقتی امام و یارانش را با آن کیفیت دیدند، به پیروی از امام علیه السلام و هماهنگی با او تکبیر گفته و در شهر مرو یکپارچه فریاد تکبیر طنین انداز شد؛ سرداران و نظامیان از اسبها پیاده شده و پابرهنه به همراه سایر مردم به دنبال امام علیه السلام که هر ده قدم یک تکبیر می گفت، راه افتادند.

خبر شکوه و عظمت حرکت دسته جمعی مسلمانان به همراه امام علیه السلام به سوی مصلاهی عید به مأمون رسید. فضل بن سهل به مأمون رسید. فضل بن سهل به مأمون گفت: اگر امام رضا علیه السلام به همین کیفیت وارد مصلاهی عید شود، مردم شیفته او شده و ممکن است برای حکومت تو خطری باشد. مأمون احساس خطر کرد و از امام رضا علیه السلام عاجزانه درخواست کرد که از میانه راه به منزل برگردد [17].

نتیجه

از منظر امام رضا(ع) هیچ عملی برتر و ارزشمندتر از نماز نیست، چرا که بهترین و میانبرترین راه برای رسیدن به قرب الهی است و بهترین را برای حل مشکلات فردی و اجتماعی است و تضمین کننده راه سعادت دنیا و آخرت انسان است ولی باید دقت شود که این عبادت بزرگ و ارزشمند با شرائط و احکام خاص خودش به جا آورده شود و سفارش اسلام بر این است که نماز هارا در اول وقت آن هم به جماعت خوانده شود، حرکات و سخنان امام علیه السلام بیانگر این واقعیت است که اگر مسلمان نمازهای خویش را به صورت جمعی و آن گونه که شایسته است انجام دهند، شکوه نماز جمعی به حدی است که می تواند کاخهای ستم را به لرزه در آورده و ریشه حکومتهای غیر مشروع را بکند، شاهد زنده این مطلب در زمان حاضر این است که بیشتر انقلاب ها اسلامی منشاء آن از نمازهای، خصوصا نماز جمعه و جماعات است که این شکوه و عظمت نماز را می رساند، نماز انسان را می سازد و این انسان ساخته شده در مکتب نماز، به پیروی از نماز کاخهای ظلم و حکومت های جور را فرو می ریزد و این یکی از آثار مهم نماز است در فرد و جامعه، است امید است که پیروی از امام معصوم در همه حالات زندگی نماز را به تمام امور و کارهای زندگی مقدم بداریم و بدانیم که کلید قبولی

اعمال ما نماز است و تمام اعمال ما در گرو همین نماز است.

منابع:

- 1- قرآن کریم.
- 2- کتاب سیره علمی و عملی امام رضا (ع).
- 3- کتب و نرم افزار حدیثی.

پی نوشت ها

- [1] الذاریات، ۵۶ -
- [2] الکافی، ج ۳، ص ۳۶۵.
- [3] بحار الانوار، ج ۸۰، ص ۲۱.
- [4] التوحید (للسدوق)، ص: ۴۳۵.
- [5] همان
- [6] همان
- [7] نماز خوبان، ص ۵۶، روزنامه کیهان، شماره ۳۶۵۹.
- [8] وسائل الشیعه ج ۴، ص ۲۰.
- [9] وسائل الشیعه ج ۴ ص ۹۹
- [10] عیون أخبار الرضا علیه السلام ج ۲ ص ۱۶۸
- [11] عیون اخبار الرضا (ع)، ج ۲، ص ۱۶۵،
- [12] الکافی (ط - الإسلامية) ج ۴ ص ۵۷۷
- [13] من لا یحضره الفقیه ج ۱ ۲۱۴ باب علة وجوب خمس صلوات فی خمس مواقیت .... ص : ۲۱۱
- [14] من لا یحضره الفقیه ج ۱ ۲۱۴ باب علة وجوب خمس صلوات فی خمس مواقیت .... ص : ۲۱۱
- [15] همان
- [16] همان
- [17] عیون اخبار الرضا علیه السلام ج ۱ ص ۱۶۱ و ۱۶۲

پدید آورنده : ابوالفضل حسن نژاد